
Domonkos László

Erdélyi magyar vértanúság 1848–1849-ben, külön figyelemmel Nagyenyedre

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején a nyílt magyar–román ellenségeskedés már több, mint fél évszázados múltra tekinthetett vissza. Az 1784. évi Horea–Cloșca-féle parasztlázadás szörnyű magyarirtásainak lidérces emlékei még nagyon is uralták az erdélyi magyar köztudatot. Nemzedékek nőttek fel a rájuk hagyományozott szörnyű történetekkel. Aztán 1848 nyár végén szinte egyik napról a másikra, az addig viszonylag nyugodt erdélyi román lakosság igen erőszakosan és támadóan lépett fel a magyar kormányzattal szemben.

A szeptember 16-án kezdődött második balázsfalvi gyűlésen már nem ismerik el Erdély unióját Magyarországgal, sőt tömegestül égetik a magyar kormány törvényeit és rendeleteit tartalmazó hirdetményeket. A jelenlévő osztrák tábornok, bizonyos Schurter tízezer fegyvert ígért a románoknak, az ortodox papok, a pópák viszont tömegestül fennen hirdették, hogy három napra „Dumnezeul doarne” van, vagyis *Isten elalszik*. Tehát semmit sem fog látni, tehetnek a hívek, amit akarnak. Ekkor már mindenfelé sejteni lehetett, hogy Erdély népei már egy puszkaporos hordón ülnek, és a pokol bármelyik pillanatban elszabadulhat.

A két hétig, szeptember 28-ig Balázsfalván tartott gyűlés a románság katonai szervezetét is kidolgozta. Jancsó Benedek (1854–1930) történész erről úgy számolt be, hogy – az ekkor már széles körben elterjedt dákoromán eszme előtti tisztelgés jegyében – „egész Erdély 15 légióra oszlik. Mindegyik légió élén egy prefekt [parancsnok] áll, akinek helyettese a subprefekt. A légió zászlóaljakra oszlik, amelyeket a tribunok vagy helyetteseik, a vicetribunok fognak vezetni. Egy zászlóalj áll tíz századból. A század élén a centurio [százados] áll. Egy centurio száz fegyveresnek parancsol.” Erdélyt praefecturának nevezett katonai körzetekre is felosztották, a parancsnokaik római jellegű neveket vettek fel: Sever, Probu, Marcian. Összesen mintegy 180–200 ezer főnyi román haderő felállítását tervezték. Mindezt persze az említett dákoromán eszme jegyében, amelynek lényege, hogy a román nép a Római Birodalom idején romanizálódott erdélyi dákok közvetlen leszármazottja.

A balázsfalvi gyűlést követően teljes erővel megkezdődött a toborzás. A hosszú nyelvű lándzsákkal, fűrészfogú handzsárokkal, és ugyancsak hosszúnyelű és borotvaéles havasi fejszékkel, rozsdás puskákkal és hasonló gyilkoló szerszámokkal bőségesen felszerelt bandák tucat-számra özönlöttek el Erdélyt, első sorban az Érchegység vidékét. Rövidesen, október 12-én a Gyulafehérvártól 26 km-re délkeletre elhelyezkedő, ekkoriban még vegyesen magyar, román, és szász

lakosságú Kisenyed helységben vadállati kegyetlenséggel a közel tízezres tömeg 175 magyart gyilkolt le. Az eset annál is inkább égbekiáltó bűn volt, miután azok Zsigmond Elek udvarházába húzódva, háromnapos ostrom után megadták magukat. Az áldozatok nagyobb része – 90 áldozat – név szerint is ismert. Egyértelműen érzékelhető, hogy a Kisenyeden lezajlott események egy tömeggyilkosság-sorozat kezdetét jelentették. S mintegy sűrítményként mutatták, hogy nagyjából ugyanígy és ugyanez történik majd Erdély-szerte még közel egy esztendőn keresztül.

Szintén még az előbbi hónapban, október második felében további 19 dél-erdélyi településen ismétlődnek meg a kisenyedi borzalmak. Magyarigen községben – felsőcsernátonyi Bod Péter (1712–1769) egyházi író, irodalomtörténész és református lelkész egyik működési, majd elhalálzási helyén – összesen 176 magyar családot irtanak ki a román hordák. A 18. század végén a helységben még 1400 körül volt a magyar népesség száma. Két évszázad múltán, 1970. és 1980. között már csak mintegy 150 magyar élt itt. Tudomásunk szerint napjainkban (e sorok írója 2009 nyarán járt ott) Magyarigenben már egyetlen magyar lakos sem található.

Visszatérve az 1848. évi erdélyi eseményekre: október 20-a táján csak Balázsfalva térségében már 400 körüli volt a meggyilkolt magyarok száma. A további vértanúságok: Székelykocsárd 60, Gerendkeresztúr 200, Borosbocsárd és Boklya együttesen 103 (73 és 30), Sárd és környéke több mint 300, Boroskrakkó 297, Algyógy 85, Marosújvár 40 a magyar áldozatok száma. Nem tudni pontosan, hogy mennyi magyart mészároltak le a végigpusztított Asszonynépe, Borosbenedek, Borbánd, Bugyfalva, Csáklya, Forrószeg, Hari, Mikeszasza, Nagylak, Naszód, Radnót (és környéke), valamint az Erdély déli határpontját jelentő Zám községekben.

Külön részletes leírás maradt fenn a Körösbányán kiirtott Brády-család 13 tagjának és kíséretüknek igen kegyetlen elpusztításáról. A legirtózatosabb és a leghírhedtebb – nagyságrendjében is a legtöbb áldozatot követelő – a Zalatna-Ompolygyepői (preszákai) mészárlás. Az eseményeket Hermann Róbert történész a következőképpen foglalta össze: „Az alsó-fehér vármegyei bányaváros kincstári központ volt. Magyarok, németek és románok egyaránt laktak. A városban 200 fős nemzetőrség szolgált, amelyben minden etnikum képviseltette magát. Október közepén már érezhető volt a nyugtalanság a város környéki falvakban. (...) A Zalatnára érkező utazók egy részét a környéken őrködő románok megtámadták, kirabolták és megverték. Ezután Nemegeyi János bányatanácsos, helybéli nemzetőrparancsnok követeket küldött a román papokhoz. Azt kérte tőlük, jöjjenek a városba és simítsák el a konfliktusokat. A környékbeli románok elégedetlenségét – többek között – Petru Dobra zalatnai román ügyvéd, kincstári írnok szította. Beutazta a falvakat, és az úgymond fenyegető veszélyre hivatkozva felszólította a lakosságot, hogy mielőbb fegyverezzek le a zalatnai magyar nemzetőrséget. Október 23-án reggel több ezer fős román tömeg vette körül Zalatnát. Dobra a város előtt rendeletet kapott Avram Iancutól, a román fölkelők egyik parancsnokától, hogy várjon a zalatnaiak lefegyverzésével. Dobra azonban félretette az utasítást. A felkelők azt követelték Nemegeyitől,

hogy a magyar zászlókat vonják be, a magyar nemzetőrség tegye le fegyvereit, és szolgáltatassa be azokat a gyulafehérvári cs. kir.[császári és királyi] várparancsnokságnak. Nemegeyi először ellenezte, majd elfogadta a feltételeket. A zalatnai román lakosság is népgyűlést tartott, és elhatározta, hogy a magyar lakossággal közösen védi meg Zalatnát a környékbeli románoktól. Alighogy az egyezmény megszületett, a felkelők mindenfelől benyomultak a városba. Szándékukról árulkodtak a fegyverek csúcsára tűzött szalmatekercesek. A bányapénztár előtt összegyűlt magyar nemzetőrség még mindig fegyverben állt. A felkelők ordítottak: 'Üssetek agyon mindenkit, ki kék színű ruhába van öltözködve; le a fegyverekkel; estére véretekett isszuk.' Csakhamar tűz támadt a városban, a felkelők pedig megrohanták a nemzetőrséget. Nemegeyi erre lövetett, mire a felkelők hanyatt-homlok futni kezdtek. Nemegeyi hamar átlátta, hogy ilyen kis erővel nem sokáig tarthatja magát, ezért igyekezett összegyűjteni a magyar és német lakosságot, s megindult velük Gyulafehérvár felé. Petrosánnál [Ompolykövesd falunál] azonban egy hegyszorosban a felkelők eltorlaszolták az utat. A nemzetőrség kénytelen volt letenni a fegyvert. A románok megígérték, hogy bántatlanul elvezetik a menekülteket Gyulafehérvárra. Az éj folyamán az Ompoly vize melletti preszákai [Ompolygyepű falunál] mezőre kísérték őket, és megparancsolták nekik, hogy feküdjenek le. A védtelen embereket előbb levetkőztették, kifosztották, majd Dobra parancsára felsorakoztatták. Alighogy ez megtörtént, minden oldalról rájuk támadtak, és lemészárolták őket. Mire eljött a hajnal, 645 zalatnai teteme borította a preszákai mezőt."

A bestiális mézszárlásról az 1848-as magyarirtások egyik legnevesebb krónikása, az Alsó-Fehér vármegye történetét feldolgozó Szilágyi Farkas (1841-?) nagyenyedi református lelkész egyebek között a következőképpen számolt be: „A szomorú menet délután 4 órakor megérkezik Preszákára. A nap már alkonyatra hanyatlott. A románok az elcsigázott foglyokat az Ompoly vize mellett fekvő tarló földre vezetik, mely az aznapi hideg esőzés miatt fel vala fakadva. Itt értésükre adják, hogy ez a hely leendő éjjeli szállásuk. A 800 szerencsétlen fogoly alig fér az aránylag szűk területen. Csakhamar megparancsolják nekik, hogy feküdjenek le mindannyian (...) férfiak, nők, gyermekek elterülnek a sáros, hideg földön. (...) A foglyokat minden oldalról tömött sorokban állják körül a felkelők ezrei s lesik, mozdul-e valamelyik azok közül. Az alávaló gúnyolódásnak, ocsmány káromlásoknak, legtragább beszédeknek s vad röhögéseknek se hossza, se vége. Ilyen borzasztó helyzetben töltik el a zalatnaiak a nedves, fagyos éj első felét. (...) Az éj második felében ráözönlének a földön fetrendő szerencsétlenekre. És kezdetét veszi a rablás. (...) Először pénzüktől, azután ékszereiktől fosztják meg őket, végül ruháikat tépik le testükről. A fosztogatás folyama alatt a nőket undorító módon meggyalázzák. A halálra kínzottak kétségbeesett jajveszékelseitől és rablók vad ordításaitól visszhangzik az Ompolymente (...) Reggel a többnyire csaknem meztelen foglyoknak parancsolják, hogy szedjék össze magukat és vonuljanak fel az útvonalra, mert tovább kell utazniok (...) az egyik tribun vezényszavára minden oldalról lövöldözni kezdetek a foglyokra. A lövöldözések mellett lándzsákkal, dorongokkal, vasvillákkal, fejszékkel, nyársakkal kezökben rohanják meg őket (...) mind megannyi kannibálok-

ká változnak át s szerencsétlen áldozataikat vadállati kéjjel ölik, vágják darabokra. Kegyelmet nem adnak senkinek. A csecsszopó gyermekeket sem kímélik. Az oda csődült nők egy része épp úgy buzgólkodott az öldöklés munkájában, mint a férfiak. Még szerencsésnek vala mondható, kit golyó talált, vagy kinek lándzsa fúródott szívébe és meghalt, mert százan meg százan valának olyanok, kik összemarczangolt testtel, összetört tagokkal órák hosszáig vívódtak a halállal. A rémület és a fájdalom miatt némelyek megőrülnek s ruhátlan testtel, összemarczangolt tagokkal s az örült emberek ordításaival ajkaikon futkosnak a vértócsákban és szeretteik hulláin keresztül. Két óra hosszáig tartott ez az irtozatos mészárlás.”

November 7-én a színmagyar Kalotaszegnek a Mócvidékkel szomszédos része is sorra került: „Naphaladat táján Kalotaszentkirályra rárohantak, gyűjtogatni kezdettek szurkos szószfojtással és kezükben levő égő szurokkal” – írta Kilyén Ferenc az ugyancsak kalotaszegi, a mócokhoz szintén közeli Magyarvalkó református lelkése. „A rémítő tűz, a körül levő falvakból odacsődült rablók és maguk a havasiak annyira elpusztították a két magyar falut (Kalotaszentkirályon kívül a mellette levő Zentelke helységet is – D. L.), hogy 2–4 házon kívül (...) semmi épület nem maradt. Marháikat (...) elvitték (...) számos magyarokat – kivált nemeseket – öltek meg mindkét nemen, akiket csak kézre keríthettek. Név szerint Nagy Sándort [a] nejével a legkegyetlenebb halállal ölték meg s 15 éves lányát rabul vitték (...) Deési Istvántét, öreg Kiszelynét megölték, megégették és még sokakat másokat.”

Hamarosan, november 13-án Aranyosszék egykori székhelyén, Felvinc városcsücsében újabb 200 magyar esett áldozatául a balkáni barbárságnak, az embertelen, szinte nem is evilági kegyetlenségnek. Decemberben Alsócsernáton, Bácsfalva, Kővárhosszúfalva, Pürkerec, Tatrang, Türkös és Zajzon kerül sorra, no meg újra – egy hónap múlva ismét – Marosújvár. Ám a legiszonytatóbb még hátra van, mert a kiagyalt rémségek rémségei még ezután következnek.

A magyar honvédség és a nemzetőrség alakulatai 1848. utolsó két hónapjában elhagyták a híres-nevezetes iskolavárost – Apáczai Csere János (1625–1689) református tanár, teológiai, filozófiai és pedagógiai író, a már említett Bod Péter, Misztótfalusi Kis Miklós (1650–1702) nemzetközi hírű nyomdász és nyelvész, Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) nyelvész, a magyar őstörténet kutatója, a Tibet-tudomány megalapozója – kedves helyét, Nagyenyedet. Azt a várost, ahol Áprily Lajos (1887–1967) költő, műfordító is tanított, és ahol Makkai Sándor (1890–1951) író, református püspök született. Ahol Sütő András (1927–2006) író, elbeszélő, drámaíró, szerkesztő is tanult, ahol a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) alapította kollégium legendáját Beke György (1927–2007) író, újságíró így fogalmazta meg: „folklor szívósságú erdélyi magyar szellemi hagyományainkban.”

A végzetes események: 1849. első napjaiban Silviu (Simion) Prodan Probus légióparancsnok – egyébként a városhoz közeli Muzsnaháza ortodox papja volt – megszállta a várost, de Nagyenyed körül is egyre nagyobb román hordák gyülekeztek. Összesen mintegy tíz-tizenötezer ember gyűlt össze a környező falvakban. Január 8-án, az ortodox karácsony másnapján késő éjszaka a mintegy 5

km-nyi távolságra elhelyezkedő Csombord faluban táborozó Axente Sever vezetésével indultak meg a város felé.

A majdani református lelkész, Szilágyi Farkas, aki kilencéves gyermekként élte meg a szörnyűségeket, így emlékezett vissza az nagyenyedi Szent Bertalan-éjszakára: „és kezdetét vette a lövöldözés, az ablakok és kapuk betörése, a rablás és ordítózás, a megtámadottak rémes sikoltozásai és jajveszékelései, olyan pokoli lárma, melynek hallatára az ember testében a vér megfagyott”. (Jellemző, hogy az iszonyat kiáltásait és a dúlás eszeveszett alvilági hangjait még a Nagyenyedtől 22 km-re elhelyezkedő Mihálcfalva lakói is hallották.)

Nem volt ritkaság a végtagok lefűrészelése, elevenen megégetés, földbe ásás, eke elé fogás, megvakítás, karóba húzás, nők, lányok megerőszkolása és halálra kínzása. Akit nem vertek agyon a saját házában, rémülten rohant hiányos öltözetben az utcára a mínusz 20-24 fokos hidegben, és üldözői elől így kísérelte meg a környező hegyekbe való menekülést. Közben a román hordák a híres református templomban összetörték az úrasztalát, az orgonát, a padokat, a karnatot, sőt belovagoltak az istenházába. A katolikus minorita templomot és rendházat sem kímélték. A fosztogató söpredék elpusztította a Bethlen Gábor által 1622-ben alapított református kollégium épületét annak híres könyvtárával együtt, és elhamvasztotta az erdélyi református egyház püspöki levéltárát. Számos felbecsülhetetlen értékű ősnymtatvány vált semmivé, a nevezetes kollégium évszázados szellemi értékei a sárban végeztek, a haramiák által többre becsült holmik viszont kocsi-számra a támadókat gazdagították.

Az öldöklés és pusztítás másnap, január 9-én is folytatódott. A tetőpontját 10-én érte el, de a fosztogatás és a szervezett népirtás csak egy hét múlva, 17-én fejeződött be. A nagyenyedi magyarirtásnak mintegy nyolcszáz-ezer főnyi halálos áldozata volt, ám legalább ugyanennyien fagytak halálra, vagy váltak a hegyekben a vadállatok áldozataivá. Az agyonverték, meggyilkoltak, kibelezettek földi maradványait a várfal előtti sáncokba hányták, illetve a korábban mészégetőnek használt gödrökbe kerültek.

Nagyenyed 1849. januári elpusztítása fordulópontot jelentett: az iszonyatos események, a mészárlás arányainak és részleteinek országszerte futótűzként terjedő híre az addigiaktól teljesen elütő, sokkal keményebb és határozottabb magyar kormányzati politikát és fellépést eredményezett. Az országban zajló dicsőséges tavaszi hadjáratral párhuzamosan, Erdélyben a magyar honvédsereg tábornoka, Bem József (1794–1850) a hadtestével három hónap alatt kiűzte a Habsburg császári csapatokat. A Királyhágón túli hadműveletek mind nagyobb sikere visszatartotta a román hordák és martalócok magyarelleses vérengzéseit, gátlástalan fosztogatásait. Mindez azzal a következménnyel járt, hogy Erdély-szerte – ha teljesen nem is szűntek meg –, de 1849. január és április között, négy hónapig a legkisebb mértékre csökkentek a román hordák által elkövetett magyarirtások, az orvtámadások, a tömeggyilkosságok és rablások.

Csak Buda várának 1849. május 21-i sikeres visszavétele után, a durva orosz katonai beavatkozás kezdetétől, a cári sereg június 15-i a Kárpátok északi hegylancán, a Duklai-hágónál történt betörését követően újultak ki és zajlottak le a

román martalócok újabb vérengzései. Ez alól kivétel Abrudbánya, ahol közben két alkalommal – május 9-én és 18-án – több mint ezer helybéli magyart öltek meg, miután felégették Verespatak bányavároskát és Bucsasd községben 200 magyart irtottak ki. Egy abrudbányai túlélő szemtanú szerint ezekben a helységekben is „véres iszonyoknak voltunk szemtanúi. Kecskeméti szabó födetlen fővel és vérlepte arccal szaladt menedéket keresni a lelkészi lak felé, utána vad ordítózással a lándzsás dühöngők. Ily embervadászat volt indítva mindazok ellen, kik a nemes román fajhoz nem tartoztak. Tökéletes kiirtás volt ezeknek szánva és hogy valamelyik véletlenül megmaradt, az nem annyira a jószándéknak, hanem a véletlennek volt az eredménye.”

A mócok által lakott Érchegységben, Havasnagyfalu közelében július 6-án, Vasvári Pál (1826–1849) író, történész a szervezője, majd parancsnoka annak a kisebb létszámú, Rákóczi nevét viselő, Biharországban tevékenykedő magyar szabadcsapatnak, amelyet a román hordák a korábbiakhoz hasonló vérfagyasztó kegyetlenséggel gyilkoltak le. Igaz, hogy mindez harci körülmények között történt, fegyverrel védekező, illetve védekezni képes és ellenállni tudó férfiakkal szemben. (Vasvári a 48-as márciusi ifjak egyike volt, Petőfi Sándor (1823–1849) és Jókai Mór (1825–1904) mellett a pesti forradalom vezetője.)

Am az irtózat-sorozatnak még 1849. augusztus 13-án, az Arad város melletti Világos község mellett történt fegyverletétel után sem lett vége. A szőlősi mezőről pusztá kézzel hazarajzó 35 ezer magyar honvédet, ahol csak tudták, öldösködtek, rabolták, üldözték a közbeeső területeken lakó románok. Ugyanis bármelyik irányba indultak el, román helyeken kellett áthaladniuk. Senki sem tudja – hiszen nem volt lehetőség ezekben az időkben mindezt feljegyezni –, hogy ekkor mennyi honvéd esett áldozatul a román kegyetlenkedéseknek. Csak a hazafelé tartó életben maradtak visszaemlékezéseiből ismerünk számos esetet. Arról nincsenek adatok, hogy egy hónap alatt, 1849. augusztus közepétől szeptember derekáig, még mennyi magyar esett áldozatul az akkor már idestova esztendeje Erdélyben tomboló, balkáni lelkületű román barbárságnak.

Ennyi vér, ilyen hatalmas mértékű magyarirtás után, a kérlelhetetlen tények alapján leszögezhetjük: mindezek következtében – elsősorban Dél-Erdélyben – már akkor végleg megváltoztak az etnikai viszonyok és arányok. A magyarság szinte eltűnt ezekről a tájakról, és napjainkban már csak szórványokban lelhető fel itt-ott, éli meg veszélyeztetett nemzeti létét, és mindennap megküzd a megmaradásáért.

És még valami: Ioan Axente Sever népvezért másfél évszázada hivatalosan „nagy román forradalmár prefektus”-ként tartották és tartják számon a valahai Regátban, majd a megnagyobbodott Romániában is mind a mai napig. Békesen megöregedve, a brassói kórházban halt meg 1906-ban, 85 éves korában. Ahol 1821-ben született, a volt Nagy-Küküllő vármegyei Asszonyfalvát 1950-ben a nevére keresztelték át (Axente Sever). Az általa vezetett vérengzés helyszínén, Nagyenyeden a város egyik iskolája több mint négy évtizede – ezen kívül utca is – az ő nevét viseli. S nincsen negyedszázada annak, hogy 1993 őszén Axente Severnek szobrot állítottak Nagyenyeden. Még egy megjegyzés: az ősi magyar iskolavárosnak az 1910. évi népszámláláskor 8863 lakosa volt, ebből 6497 (73,30%)

magyar, 1940 román (21,88%) és 193 német. Egy évszázad alatt a magyar-román arány teljesen megfordult: 2011-ben Nagyenyed 16 567 lakosából már csak 3549 volt magyar (21,42%)...

Irodalomjegyzék

BORSOSS Márton: Tizenhárom Brády – Episod az 1848. évi erdélyi oláh lázadásból. Nagykikinda, 1891.

BÖLÖNI MIKÓ Samu: Zalatna és Abrudbánya pusztulása 1848/49-ben. Leírta és előszóval ellátta: Marjalaki Kiss Lajos. Budapest, 1922. Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadó Vállalat.

DOMONKOS László: Ez (is) történt Világos után. In. *Napi Magyarország*, 1999. szeptember 4.

DOMONKOS László: Nagyenyedi ördögsekér. Budapest, 2008. Masszi Kiadó.

DOMONKOS László: Nyár a havason. In. Folytatódó titkos történetünk. Budapest, 1996. Püski Könyvkiadó.

DOMONKOS László: Vereségek diadala. Arad-Hegyalja, napsütésben. Budapest, 2015. Unicus Műhely.

Erdély története. Harmadik köt. 1830-tól napjainkig. Szerk. Szász Zoltán. Budapest, 1986. Akadémiai Kiadó.

Fekete könyv. ifj. báró Kemény István alsó-fehér megyei főispán emlékiratai 1848-ból. Közli: Hentaller Lajos, 1873.

F. P.: A nagyenyedi szörnyű események. In. *Magyar Fórum*, 2015. január 21.

HERMANN Róbert: Etnikai polgárháború Erdélyben, 1848-49-ben. In. Világ-háló: konfliktuskutato.hu/index.php

JANCSÓ Benedek: Erdély története. Kolozsvár, 1931. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt.

KACZIÁNY Géza: Magyar vértanúk könyve. Budapest, 1905. Vass József Kiadóhivatal.

Kalotaszentkirály-Zentelke 1848-1998. Szerk. Okos Márton. Pécel, 1998. Kamondiás Társai Nyomdaipari Szolgáltató Bt.

KOSZTIN Árpád: Magyarellenes román kegyetlenkedések Erdélyben. Budapest, 2000. Bíró Family Kft

Magyar Katolikus Lexikon VII. köt. Főszerk. Diós István. Budapest, 2002.; IX. köt. 2004. Szent István Társulat.

REINBOLD Ignác, dr. kamarai orvos visszaemlékezése a zalatnai mézszárlásokra. In. SÁVAI János: Jaj Ariélnek – Zalatna, 1848. október 23. Szeged, 1998.

SZILÁGYI Farkas: Alsófehér vármegye történelme – Alsófehér vármegye 1848-49-ben. Nagyenyed, 1898. Nagyenyedi Könyvnyomda és Papíráru Részvénytársaság.

TAMÁSI Zsolt: Ínség és borzalom. 48-as események Alsó-Fehér vármegyében. In. *Keresztény Szó* (Kolozsvár), 2000. január.

TAMÁSKA Péter: Éj anyánk látogatása Erdélyben. In. *Világszövetség*, 1993. március 2.

Domonkos László író, újságíró, szerkesztő (Budapest). 1951-ben született Szegeden, itt végezte középiskolai tanulmányait, majd a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar magyar–angol szakán 1976-ban szerzett diplomát. Ezután a *Délmagyarország* szerkesztősége kulturális rovatában film-, irodalom- és színikritikusként dolgozott, majd a *Délvilág* című lap főmunkatársa volt. 1992 tavaszán került Budapestre a Magyarok Világszövetségének *Világszövetség* című lapjához. Ezután 1994. elejétől 2009. végéig a Duna Televízióban *Közép-Európai Magazin* és a *Híradó* külpolitikai szerkesztőségének szerkesztője. Számos dokumentumfilmet készített, közülük többet nemzetközi fesztiválokon is vetítettek. 2012-től a *Trianoni Szemle* szerkesztőségének tagja, 2013. júliusától a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) szerződéses kutató munkatársa. Az utóbbi időkben megjelent fontosabb kötetei: *Tűzzel-vassal a hazáért. A Maderspach-család*. Budapest, 2011. Kárpátia Stúdió.; *Megőrzésre átvéve*. Barangolások a lengyel Szepesben és Árvában (Társszerző: Konrad Sutarski). Budapest, 2009. Unicus Műhely Kiadó.; *Francia Kiss Mihály élete és halála*. Budapest, 2011. Püski–Masszi.; *Csurka*. Budapest, 2012. Kárpátia Stúdió.; *A leghosszabb háború*. Balti partizánok a Szovjetunió ellen. Somorja (Felvidék), 2013. Méry Ratio Kiadó.; *Goli Otok, a pokolsziget*. Tito Gulagja az Adrián 1949–1980. Budapest, 2016. Cepoliti-L’Harmattan.